

Милан Трипковић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 323.173
Оригиналан научни рад
Примљен: 7. 05. 2005.

ЕТНИЧКИ СУКОБИ У МУЛТИКУЛТУРНИМ ДРУШТВИМА И (НЕ)МОГУЋНОСТИ ЊИХОВОГ ПРЕДУПРЕЂИВАЊА

У раду се указује на основна обележја и главне последице етничких сукоба у мултикултурним друштвима. Такође се пропитују и (не)могућности њиховог предупређивања. Подлогу анализе чине етнички конфликти на подручју бивше Југославије, који се у неким својим аспектима квалификују као типични, а у другим као специфични. Разматрању питања етничких сукоба у мултикултурним друштвима приступа се са основном намером да се покаже како удружено деструктивно деловање домаћих актера и негативно мешање са стране нужно производе катастрофалне последице у таквим друштвима. Настојећи да понуди једно уравнотеженије и потпуније сагледавање тог круцијалног проблема, аутор се залаже за поштовање неколико темељних принципа у решавању и предупређивању избијања етничких конфликта. По његовом мишљењу, да би се та начела доиста прихватила и успешно остварила, неопходно је, осим битних унутрашњих промена, отклонити и негативно деловање спољашњих актера, те послешити "позитивно мешање" страног фактора, засновано на доброј процени властитих интереса, који нису неспојиви са истинским развојним потребама и интересима друштава и држава из овог региона.

Кључне речи: етнички сукоби, мултикултурна друштва, Србија, Југославија.

Наш циљ у овом раду је да укажемо на основна обележја и главне последице етничких сукоба у мултикултурним друштвима, као и да пропитамо (не)могућности њиховог предупређивања. Подлогу анализе чине етнички конфликти на подручју бивше Југославије, који су у неким својим аспектима типични, а у другим специфични. Стога је аналитички напор подједнако усмерен на разоткривање универзалних карактеристика етничких сукоба као таквих, и на расветљавање специфичних узрока конкретних етничких ратова на нашим просторима током деведесетих година прошлога века.

Покушај да се о овако комплексном, отвореном и болном питању говори што је могуће теоријски утемељеније и аналитички прецизније, а при том и крајње отворено, без страха да се додирну и многе "табу теме" и повреде правила политичке и сваке друге "коректности", неће бити нимало лак. Ствар се додатно компликује уколико проблематику сместимо у шире међународне оквире и кад желимо да применимо неку врсту трансдисциплинарног приступа, који произилази из темељног уверења да се таква једна сложена појава не може ваљано истражити искључиво из угла једне науке, па била она и со-

циологија, која је свакако најопштија. Другим речима, социолошки налази увек морају бити допуњавани историјским, економским, етнологским, психолошким и др.

Један од доказа исправности оваквог полазног става јесте и чињеница да у досадашњим расправама о овом "осетљивом" проблему није било довољно ни преко потребне дубине ни неопходне уравнотежености у приступу. А то се онда враћало у стварност као један од чинилаца проширивања и продужавања етничких сукоба и друштвене кризе. У томе су, дакако, предњачили домаћи аутори, али и многи инострани нису за њима одвише заостајали.

Главна мана домаћих аутора јесте пристрасност, више или мање видљива, а "очекивана" и "логична", у корист властитог етноса. Основни недостатак страних аутора – од којих су неки у свему осталом супериорни – јесте превиђање или прећуткивање негативног уплитања и деловања спољашњих чинилаца у трагична збивања око распада друге Југославије.

Стога се разматрању питања етничких сукоба у мултикултурним друштвима приступа с основном намером да се покаже како је могуће барем нешто уравнотеженије и потпуније сагледавање тог круцијалног проблема, које би омогућило да се избегну "слепа поља" сувише универзалистички постављених анализа на даљину и "заслепљујућа озрачја" одвећ локалистички и регионалистички заснованих виђења изблиза. Да ли смо у томе успели, није наше да просуђујемо. Али, свакако је вредело покушати.

Етницитет у новом кључ(ању): нација је мртва, живела (наша) нација!

Констатација да су етнички проблеми дуго времена били занемарени у социологији и другим друштвеним наукама – данас је опште место. Као што је, чини се, неспорно прихваћено и то да су баш етнички сукоби на подручју бивше Југославије дали снажан замах новим преиспитивањима те запостављене проблематике. Све се то, наравно, може сместити и у контекст још ширих преиспитивања и спорења, почев од темељног појма друштва, где се већ говори о "социологији без друштава" (Уггу, 2000), до категорије индивидуе, која се посматра као много "флуиднија", тј. мање чврсто интегрисана у друштво и знатно мање подложна прецизном научном дефинисању (Lash and Friedman, 1991). Ово посебно у склопу јачања два, на први поглед опречна, процеса глобализације и локализације, што је резултирало увођењем новог термина "*глокализације*", којим се покушавају обухватити ситуације креативног спајања и међуделовања глобалног и локалног.

Али, сва та преиспитивања и рedefинисања некако се могу сматрати "очекиванијим" и "нормалнијим" од оних која се тичу етницитета и етничких сукоба. Поставља се онда питање шта је довело до обнове значаја етничког у "постмодерним" друштвима, па самим тим и за пораст научног интересовања за њега, поготово на Балкану, као подручју "ендемичне нестабилности" и

једне од "линија раседања" између различитих цивилизација (Хантингтон, 2000),¹ где је етничитет поново дошао у фазу новог кључ(ањ)а – да се послујимо прерађеним насловом познате студије Ричарда Џенкинса (Џенкинс, 2001).

Нема сумње да је етнички идентитет, под одређеним условима, нормалан и пожељан облик колективног идентитета, као што је неспорно и то да је он, као и сваки други идентитет, упреден из више нити, затим да је релациона категорија и да је подложен променама, мада ово потоње, рекло би се, више на појавној равни а мање у самој суштини.

Пораст етничких тензија и извесна непредвидљивост избијања етничких сукоба највећим делом управо и проистичу, с једне стране, из сложености националног идентитета, а, с друге, из специфичности конкретних историјских збивања, која у одређеном периоду постају веома погодна за јачање овог идентитета на рачун других облика колективне идентификације људи.

У основи, та два разлога се – али увек на особен начин у сваком посебном случају – сустичу у појави *национализма*, схваћеног као "идеолошки покрет за постизање и одржавање аутономије, јединства и идентитета у име популација за коју неки њени припадници сматрају да представљају стварну или потенцијалну 'нацију'" (Смит, 1998: 119). У том смислу, по мишљењу Антони Смита, главне поставке или "језгрене доктрине" идеологије национализма биле би следеће: (1) свет је подељен на нације, од којих свака има своју индивидуалност, историју и судбину; (2) нација је извор целокупне политичке и друштвене моћи, а лојалност нацији изнад је сваке друге привржености; (3) људска бића морају се поистоветити с нацијом уколико желе слободу самоостварења; (4) нације морају бити слободне и безбедне ако се хоће да у свету владају мир и правда.

Ово се углавном потврђује и на примеру бујања национализма у предвечерје распада друге Југославије, где је урушавање социјализма отворило проблем "застарелости" или "испразности" већине ранијих колективних идентитета – нарочито класног, идеолошког, професионалног и територијалног – и покренуло процес убрзане преоријентације или чак паничне потраге за новим идентитетима. Ти нови идентитети били су само условно "нови". Радило се заправо о поново откривеним или најпростонајзад обелодањеним старим, у првом реду културно-религијским, али и културно-цивилизацијским у ширем смислу. Било је најлакше "пронаћи" оно што је већ било при руци, као при-

¹ По Хантингтону, за људе који теже идентитету и поновном проналажењу етничитета, постојање непријатеља је суштинско, а "потенцијално најопаснија непријатељства настају дуж напрелих граница између главних светских цивилизација". Разликујући микро и макро ниво међуцивилизацијских сукоба, он истиче како се ови први јављају на локалном нивоу као сукоби због неодговарајућих граница, одвијајући се "између суседних држава из различитих цивилизација, између различитих цивилизација унутар државе и између група које, као у бившем Совјетском Савезу и претходној Југославији, покушавају да створе нове државе из олупина старе. Сукоби због неодговарајуће границе нарочито су распрострањени између муслимана и немуслимана" (Хантингтон, 2000: 230).

тајено, (само)затајено и потискивано, а што је само чекало повољну прилику да поново избије на површину и набуја до деструктивних размера, барем регионалне катастрофе.

При том, овде се свакако није радило само, па чак ни првенствено, о неком спонтаном, самониклом буђењу, већ о снажно вештачки иницираном, пажљиво дозираном и вешто усмераваном оживљавању нечег наводно већ "заборављеног" и увелико "превлданог". На делу је била истовремено *убрзана деконструкција старе реалности и конструкција нових реалности*. Конструкција је била утолико потребнија што су у социјалистичкој Југославији сви народи, с изузетком националних мањина (од којих албанска, још од краја шездесетих година, није себе сматрала "мањином") имали барем подједнако елемената који их спајају и који их раздвајају. Стога је конструкција овде природно попримала обележја онога што се у ширем смислу може означити као "измишљање традиције" (Хобсбом и Рејнцер, 2002).

Главна обележја *спајања* произилазила су из *заједничког јужнословенског порекла* (Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци, Муслимани), *континуираног заједничког живота* од завршетка Другог светског рата у јединственом социјалистичком систему и у оквиру исте комунистичке идеологије, *заједничког или сличног језика* (Срби, Хрвати, Црногорци, Муслимани) који је, уз то, могао и да обезбеди елементарну комуникацију с другима (Словенци и Македонци у односу на оне са српско-хрватског говорног подручја), *заједничке или сличне религије* (Срби, Црногорци и Македонци, као источне варијанте хришћанства, и Хрвати и Словенци, као западне варијанте хришћанства).

Главни елементи *раздвајања* произилазили су, пак, из *различитих религија* или *различитости у религијама* (разлике и супротности између католика и православца нису ништа заостајале иза оних између исламаца и хришћана), затим из *културно-историјских различитости живота у претходним државним творевинама* пре уједињења у заједничку државу 1918. године (која је за многе, испоставило се доцније, доживљена као принуда), при чему су неки (Муслимани, Срби и Хрвати у Босни) имали искуство живота чак у две велике империје (Турској и Аустро-Угарској), те из *различитих или различито схваћених и доживљених спољашњих ослонаца и помагача* (познато је да су Срби, Црногорци и Македонци у својој новијој историји константно имали "специјалне односе" с Русијом, Хрвати и Словенци с Немачком и Аустријом, а Муслимани с Турском и арапским земљама).

Очигледно је да су други елементи однели превагу над првима. То се, с једне стране, може објаснити отопљавањем које је наступило после периода социјализма и хладног рата који су, сваки на свој начин, замрзнули или потиснули у други план све идентитете који су у вези са етницитетом; а, с друге, учинком новог распореда моћи у Европи и на глобалном светском плану након распада СССР-а, уједињења Немачке и прерастања САД у једину преосталу супер-силу.

Кад се, дакле, пажљивије погледа, испоставља се да су заправо два момента иницијално била пресудна за појаву национализма при крају постојања социјалистичке Југославије, мада се сам национализам не може искључиво на њих свести нити једино из њих извести: ирационалност у повратку верском идентитету на унутрашњем плану, и пристрасност у оживљавању старих "специјалних веза" са спољним чиниоцима, у битно промењеним међународним околностима.

Та питања ћемо детаљније размотрити нешто доцније, а сада ћемо само укратко указати на улогу верског идентитета и верских заједница у обликовању етничког идентитета и национализма као његовог екстрема. Ово тим пре што је верски идентитет у нашим специфичним условима наметнуте атеистичке идеологије у доба социјализма имао привлачност и сласт забрањеног. Откриће потиснутог било је свакако ојачано и неком врстом накнадног претеривања, насталог због пређашњег присилно наметнутог, а свакако код већине недовољно искрено прихваћеног атеизма, који је, као згодна идеолошка формула/поштапалица, рутуално јавно исказиван, претежно из интереса или друштвене мимикрије. Као нека врста наднационалне и модерничке животне оријентације, атеизам је у социјализму, особито на декларативној равни, за велики број људи био веома прихватљиво решење, ако не и спасоносан излаз у мултиетничком друштву, с доминантно монистичком идеологијом и праксом, али ипак није био дубље укорењен у народу, који је остао, на овај или онај начин, везан за своје различите религијске традиције.

Требало је само да се уклони споља наметнута идеолошка једнообразност, па да се укаже право лице наше дуго скриване и стога неживљене традиционалистичке стварности. Овоме нимало не противречи околност што, чисто доктринарно посматрано, све велике светске религије настоје да прекораче и укину етничке границе, пошто управо то, на парадоксалан начин јача посебности сваког од религијских идентитета, поготово у ситуацијама кад се на тако малом простору судара неколико моћних религија, а пре свега хришћанство и ислам.

Ова амбивалентност религијског (смеша универзалног и парцијалног, светског и домаћег, спољашњег и унутрашњег, светог и световног) биће добра почетна основа за етничке конфликте. Први члан у овом ланцу бинарних опозиција призиваће интервенцију спољашњег чиниоца оличеног, између осталог, и у заграничним религијским центрима домаћих религија, а други ће непрекидно продубљивати и увећавати иначе невелике унутрашње разлике, распирујући их до (само)убилачке (ауто)деструкције. При том се, дакако, радило и ради о злоупотреби религијског идентитета од стране стваралаца и преносника националистичких идеологија, који са правом религиозношћу имају мало или немају никаквих додирних тачака.

У сваком случају, ако је верски идентитет главни основ диференцијације између Срба, Хрвата и Муслимана (а у новије време и између Срба и Македонаца, те Срба и Црногораца), онда мора да се овде ради о једној сложеној, а

историјски посматрано трагичној, крвавој и што је најгоре *обновљивој*, драматици поклапања, преклапања и раздвајања истородних и разнородних елемената, која, као необично експлозивна смеша, пречесто показује своја разорна дејства да би смела бити потцењивана.

Овај моменат је посебно значајно подвући у ситуацији где постоје народи (као што су, рецимо, Муслимани-Бошњаци) које су заправо претежно уобличиле разлике у религији, чиме се нипошто не потцењује легитимност, а још мање снага њихове националне идентификације. Напротив, такво једнозначно и једносмерно уобличавање увек је добра подлога за пренаглашавање разлика, односно за идеолошке једностраности и политичке искључивости, како унутар властите нације, тако и код оних других, окружујућих.

Оно што се може показати спорним јесте, дакле, околност да се такви етницитети, по правилу, не доживљавају као они који се формирају на принципу вишеструких "позитивних" идентитета (шта јесу), већ на принципу "негативне" разлике, то јест шта нису. У таквим околностима обично се улаже знатан напор у додатно изналажење вештачких разлика по сваку цену, што оснажује квази-научне потраге за што "дубљим" и што "аутентичнијим" коренима и механизмима властите етногенезе, а такве високо идеологизоване етноисторије представљају увек добар повод и уверљив изговор за оживљавање, већ виђених и већ вођених, културних ратова и константно одржавање националних напетости на високом нивоу.

При том, проблеми са једноструким националним идентитетима могу остати дуго скривени, и чак јачати унутрашњу кохезију етничке заједнице – нарочито док се она налази у непријатељском окружењу, или оном које се као "непријатељско" доживљава, свеједно, односно док она ратује – али се касније, у мирnodопским временима, ови, претежно на религији засновани идентитети, могу испоставити као велика сметња преображају такве заједнице у модерну секуларизовану нацију.²

Било како било, на простору бивше Југославије извршена је деведесетих година прошлог века брза и свеобухватна *политизација етницититета*, тако да је идеал националне хомогености сасвим потиснуо "идеал демократског поступања" (*Билефелд*, 1998: 6-7), који је, да није било рата, требало да буде на дневном реду након распада социјалистичког система. Супротно генералном тренду извесне релативизације, делимичног утапања или умекшавања и расплињавања националних граница и националног суверенитета, кроз интеграцију националних држава у шире и уређеније међународне оквире, идеал

² Велико је, рецимо, питање како ће Бошњаци-Муслимани разрешити у будућности ту апорију. Ако задрже исламску религију, као основ свога националног идентитета, тешко да могу прерасти у модерну нацију према западњачким критеријумима за које се декларативно залажу; а ако се изграђују као секуларизована нација, сводећи ислам претежно на приватну сферу, ризикују да буду доживљени као они који губе основ свога идентитета. У сваком случају, ризикују идеологизацију и политизацију својих религијских осећања и пракси, како од стране властитих националиста, тако и од стране националиста других етничких припадности.

националне државе овде је доживео своју апсолутизацију, у првом реду кроз јасну дистинкцију према непосредном окружењу од стране оних "других", који се доживљавају као вековни и неспорни непријатељи по рођењу. Насупрот очекиваном процесу укрупњавања (као у случају уједињавања Немачке или проширивања Европске Заједнице) наступио је *процес уситњавања*, који, по свој прилици, још није окончан.

Главни проблем који је отуд произишао био је што су у условима изразите етничке хетерогености веома агресивно настројени, и свакој искључивости необично склони, новостворени национализми претендовали на исте територије или делове до тада заједничке територије као ексклузивно "своје" и "одувек" њима припадајуће. Тако је отворено компликовано и трагично *питање етничких граница*, било реалних или замишљених, које је сада требало убрзано и насилно превести у државне границе, као важан узрок избијања сукоба, њихове жестине и суровости, те њиховог трајања.

На делу је, дакле, било једно особено преплитање и међусобно подупирање два, у литератури иначе донекле раздвојена, типа национализма: територијалног и етничког.³ Као и код свих осталих "закаснелих нација", територијални национализам у ратним сукобима на подручју бивше Југославије тражио је своје упориште и своје оправдање у етничком идентитету и "прирођеним" етничким правима, а етнички је своју сврху и свој крајњи циљ видео у реализацији што је могуће више етнички очишћених национално-државних територија.

У сваком случају, подела на "националну државу" (државно-територијално схватање нације) и "националну културу" (културно-етничко схватање нације), примењена на наше услове, чини се мање разјашњава проблем а више прикрива једну "незгодну" чињеницу, која се прећутно "подразумева", да постоје "нормалне" и "напредне" нације, које су се "благовремено" и "спонтано" конституисале у дужем временском периоду, наводно без већих проблема, и "закасне" или "заостале" нације чије стварање није више могуће без изазивања озбиљних тешкоћа и себи и другима.

³ Фридрих Мајнеке је још 1908. године повукао разлику између државе-нације (Staatsnation) и културе-нације (Kulturnation). Прва је, наводно, активна, самоопредељива политичка нација; а друга је претежно пасивна културна заједница. По мишљењу, Антони Смит, из првог концепта проистекао је западни или "грађански" модел нације, кога карактеришу три елемента: најпре, *просторни или територијални*, што значи да државанација мора имати своју компактно утврђену територију, која није ма које земљиште, већ "историјска земља", "домовина", "колевка" неког народа, чак и када, као у случају Турске, то није земља првобитног порекла; затим *идеју "нације"*, односно, заједнице закона и институција у којој влада јединствена политичка воља, што подразумева бар неке заједничке регулативне институције, а што се опет понекад изражава кроз високо централизоване и унитарне институције и законе; те, најпосле, *заједничке вредности и заједничку традицију*, што ће рећи да нације морају имати извесну меру заједничке културе и извесну грађанску идеологију, у чијем обликовању систем јавног образовања и масовни медији имају истакнуту улогу (Смит, 1998: 23-25).

Ток и исход распада друге Југославије управо потврђује ту битну разлику. Упркос крвавог рата, са огромним бројем људских жртава и великим материјалним разарањима, најмање пет народа има разлога да верује како нису на задовољавајући начин решили своје национално питање.

Тако *Срби* немају још своју јасно дефинисану државу, имају и даље огроман број избеглица, не контролишу готово ни на који начин један значајан део формално "своје" територије (која, уз то има за њих изузетан економски, стратешки и симболички значај) за коју им се отворено предочава могућност скорог отцепљења, принуђени су да се трајно одрекну српског "ентитета" у Босни и Херцеговини, настањеног сународницима који би вероватно у већини желели да живе у матичној држави, не могу на прави начин да заштите интересе Срба у Хрватској или пореклом из Хрватске, итд.

Надаље, *Албанци* са Косова и Метохије не могу још увек да остваре национални сан отцепљења од Србије и прикључења матичној држави, при чему најмање два, а можда чак и свих четири "ентитета", на које они полажу право (југоисточна Србија, западна Македонија, југоисточна Црна Гора, северна Грчка) не могу за сада да се прикључе нити њима нити матичној држави Албанији.

Затим, *Муслимани-Бошњаци* немају функционалну матичну државу на коју полажу право, имају најмање два "ентитета" који остају изван територије условно речено матичне државе (јужна Србија и северна Црна Гора) и имају великих проблема са најблаже казано "подељеном лојалношћу" два од три саставна дела своје полиентитетске државе (српским и хрватским).

Исто тако, *Македонци*, имају националну државу чија се целовитост и легитимност, више или мање прећутно, оспорава, што укључује и територијалне претензије суседних земаља, а тешко могу на задовољавајући начин дугорочно уредити заједнички живот с Албанцима, који постају све бројнији и све борбенији, и који би радо живели у заједничкој држави с осталим уједињеним припадницима своје нације (пројект "Велике Албаније").

Најзад, *Хрвати* имају истину матичну државу, увелико насилно очишћену од страних "реметилачких етничких вишкова" (пре свега Срба), али с израженим страхом од њиховог могућег повратка или масовнијег остваривања њихових власничких и политичких права, те са значајним "ентитетом" у Босни и Херцеговини, са којим се одржавају веома тесне везе, а који би се несумњиво радо прикључио матичној држави, кад би му то било допуштено у слободном изјашњавању.

Тако се испоставља да је рат за компактне и релативно "чисте" националне територије оставио нерешеним готово сва питања због којих је вођен, односно да су етнички конфликти не само већини много више одузели него што су им додали, већ и да они практично још нису ни окончани. Многи, додуше, мисле да ако су сви, више или мање (да не цепидлачимо!) закинути и незадовољни, то је најбољи основ за добар исход у будућности. Међутим, ни

скорашња збивања ни поуке из прошлости не пружају разлоге за такво оптимистично уверење. Пре ће бити да је то разлог забринутости и неспокојства.

Политизација етничких разлика – маска за пљачку

Ако су етнички сукоби на простору бивше Југославије донели тако много патње људима и произвели таква материјална разарања – а оставили су велики број нерешених проблема – поставља се питање зашто су они уопште и вођени, односно није ли неко ипак од тих трагичних ратова имао и користи. Уколико се испостави да је такве користи ипак било, онда је логично да би разлоге за њихово избијање и трајање ваљало првенствено тражити на тој страни.⁴

Нећемо ништа ново рећи ако кажемо да се у објашњењу узрока избијања обновљених (и обновљивих?) жестоких етничких сукоба на територији бивше Југославије сусрећемо у основи с особеним *удруженим дејством спољашњих и унутрашњих чинилаца*. А оно што спаја њихово деловање и што му даје разорну моћ јесте *константна политизација етничких разлика*, које, да парадокс буде већи, заправо и нису, или барем нису на објективној равни, неке упадљиве разлике, већ више значе вешту манипулацију непознавањем другости и непризнавањем различитости.

Не треба посебно ни истицати како је процес политизације етничитета лако и брзо поларизовао целокупни социјални, културни и индивидуални простор претходне Југославије, изоштравајући до крањих граница супротности између старих и новоуспостављених екстрема: ми/они, добри/лоши, пријатељи/непријатељи, патриоте/издајници и сл.⁵ Кроз zgodno намештену решетку таквих поларизација исцурio је убрзо сваки разум и затурио се сваки смисао, осим оног основног – неумољиве логике самог сукоба и интереса, најчешће добро скриваних, његових подстрекача и профитера.

Нема никаквог спора да ниједна етничка заједница у бившој Југославији није била имуна од национализма, који су индуковале и водиле њихове политичке елите, заједно са оним (квази)интелектуалним и економским елитама које су биле, или желеле да буду, блиске политичкој моћи. И свака од њих је,

⁴ Прихвати ли се претпоставка А. Смита да постоје три таласа национализма – први, од почетка XIX века до његовог краја, исказан као етнички сепаратизам од старих империја; затим, други, од почетка до средине XX века у форми етничког сепаратизма у пост-колонијалним државама; те најзад, трећи, од 60-тих година XX века, као сепаратизам и аутономизам у индустријским друштвима – онда су простор бивше Југославије потапала најмање два таква таласа: први и трећи. Свако једнострано, црно-бело сликање њихових узрока и последица стога је веома опасно, како за садашњост тако и за будућност етничких односа на овим просторима. Истина је цела, или није истина.

⁵ Озлоглашена категорија "издајника" из претходних комунистичких идеолошких обрачуна убрзо је оживљена и обучена у национално рухо. Као и пре, издајник је постао онај ко сумња у колективистичке идеале и вође, који одбија да се безрезервно прикључи и подреди групи, који није спреман да се обруши на све оне који су други и другачији, итд.

пре или доцније, вршила, или планирала и покушала да врши, етничко чишћење, а то је "зло семе" које увек може поново проклијати, ако се за то опет стекну погодни услови. Уз то, свака етничка заједница имала је, и има, укорене колективне стереотипе о ономе Другоме и непомућена колективна уверења у корист властитог етничитета. Најпосле, свака од њих имала је и има и ништа мање чврста и распрострањена убеђења о томе ко је од спољашњих чинилаца "наш" а ко је опет "њихов", а те колективне представе, као значајан моменат сукоба, настале су једнине делом на основу пројекција или пристрасних учтивања жеља и очекивања, али су другим делом и обилато потхрањиване неодговорним деловањем појединаца и група којима егоистични интереси потпуно заклањају туђе недаће.⁶

Постоји, дакле, нешто што би се могло означити као *темељни план или темељна структурна матрица* која повезује све етничке екстремисте на простору бивше Југославије, а то је стварање властите, по могућству што веће, националне државе на рачун територије коју настајују припадници других нација. То је био *заједнички циљ свих националиста*, који је мање или више био откривен или недовољно скриван. Али он је заклањао и добро покривао и прикривао један други, не мање значајан и не мање погубан, њихов, такође заједнички, стратешки циљ – *убрзану прерасподелу материјалних добара и моћи у корист нових националних, односно националистичких елита, уз помоћ насиља и злочина*, у првом реду над припадницима других етничитета, али и свога властитог.

Главни циљ посткомунистичких елита у Југославији био је, према томе, да се кроз етничке сукобе обезбеди стварање националних држава, које би истовремено биле погодан оквир за брзу и масивну прерасподелу "друштвеног власништва" у своју корист. Тамо где је први циљ било лакше остварити (Словенија и Македонија) други циљ је постизан на мање драстичан начин, тако да је очувана унутрашња стабилност, без обзира што се у случају Македоније ради о економски неразвијеном и изразито етнички хетерогеном подручју, пошто у њој Албанци нису имали довољну подршку споља за разбијање новоуспостављене државе. И обрнуто, тамо где је било теже остварити пројект етнички релативно чисте националне државе – пре свега због претензија других националистичких елита на исте територије и због подршке коју су за такве амбиције оне добиле са стране – прерасподела материјалних добара и различитих привилегија попримила је карактер праве разбојничке пљачке, у којој се нису бирала средства, и у којој је временом дошло до неизбежних унутрашњих сукоба међу припадницима новостворених криминализованих елита израслих из ратова. Та негативна елитизација, удружена са

⁶ У етничким сукобима, као уосталом и свим другим сукобима, странци су подељени на "добре" (то су они који подржавају "нашу" националну ствар) и "лоше" (то су они који нас не подржавају, већ имају више разумевања за "другу", нама супротстављену страну, али и они који желе да се поставе неутрално или се труде да заузму и одрже објективан и пажљиво избалансиран став, заснован на добром познавању чињеница).

свеопштом криминализацијом и политизацијом, све до данас ће битно обележити сва важнија друштвена збивања у тако створеним новим државама.⁷

Етнички сукоби су омогућили да се изврши општа криминализација и елитизација друштва која су била њима захваћена, а то је, са своје стране, погодан оквир, односно велика и реална претња за избијање нових конфликта. Чињеница да су се сва друштва на простору бивше Југославије у којима су буктали етнички сукоби криминализовала и елитизовала представља највећу сметњу за њихову демократизацију, као и за мир и стабилност у региону.

Међународни фактори су били, и у великој мери остали, склони да зајмуре над том чињеницом, зарад неких својих "виших" и "дугорочнијих" циљева и интереса, а то представља важан моменат у продужавању кризе. Вероватно се рачунало, и рачуна, на то да ће таква прерасподела бити добра основа за брзу приватизацију, као један од стратешких циљева транзиције. Резоновало се можда по принципу "није толико важно да ли је транзиција црна, сива или бела, већ је битно да се она што брже почне да остварује". Таква размишљања су погрешна, не само због тога што елитизација, криминализација и политизација несумњиво радикално успоравају транзицију, чинећи њен исход, у крајњој линији, потпуно неизвесним, већ и стога што оне представљају чврсту подлогу за одржавање етничких напетости, идеологизацију етничких разлика и манипулацију њима, те реактивирање етничких и других конфликта у тренутку угрожавања интереса новокомпонованих политичких и економских елита.

У сваком случају, без обзира што су се такви пројекти стварања заокружених националних држава, на једном етнички изразито хетерогеном подручју, у којима ће нове газде бити господари живота и смрти својих етнички хомогенизованих поданика, барем једним делом, могли означити као опасне политичке фикције, они су овде били, а у великој мери и остали, доминантни, па се као такви морају озбиљно уважавати и пажљиво разматрати. Ти пројекти, додуше, имају једно битно унутрашње ограничење или иманентну слабост, која се показује у томе да се они не могу сами од себе и сами из себе бесконачно (само)обнављати. Њима је, другим речима, увек потребна нека врста спољашње припомоћи да би се, дугорочно посматрано, успешно одржавали.⁸

⁷ Видети: Милан Трипковић, Елитизација, политизација и криминализација српског/југословенског друштва, *Гледишта*, бр. 1-6/1997, стр. 17-31.

⁸ О узроцима који су довели до тога да ови пројекти, барем делимично, успеју писано је на другом месту (Трипковић, 1998: 462-472). Овом приликом ваљало би само подсетити да се ти узроци могу грубо поделити на *унутрашње* и *спољашње*, затим *наслеђене* и *новостворене*, те *објективне* и *субјективне*. Њиховим комбиновањем, као и укључивањем у разматрање разлика између "сецесионистичке" и "континуитетне" позиције главних актера разградње земље, добија се мрежа узрока која, ако се брижљиво плете, спречава једностраност у објашњењу разлога, начина и последица распадања социјалистичке Југославије. Али, за потребе бољег објашњења наше теме, у даљем раду биће укратко назна-

Ако се остави по страни, иначе веома значајно, питање деловања негативног наслеђа на избијање етничких сукоба у Југославији деведесетих година двадесетог века⁹, онда би ваљало посебно скренути пажњу на нешто што би се могло означити као "седам смртних унутрашњих грехова" који су почињени у време велике кризе, која је започела још седамдесетих година и која је кулминирала у деведесетим,¹⁰ а који су нужно водили настанку, одржању и интензивирању етничких сукоба:

1. *Потрага за харзматским вођама*¹¹ у условима дуготрајне друштвене кризе која свој врхунац доживљава у доба распада социјализма, у чему су се спојиле две традиције – трибалистичка (племенске вође) и социјалистичка (неприкосновена владавина ауторитарног појединца, који обједињује највишу партијску и државну власт), а што је као једну од најозбиљнијих последица имало још чвршће срастање законодавне, судске и извршне власти, дакако под доминацијом извршне, персонификоване у фигури "спаситеља" (Милошевић) или "оца нације" (Туђман, Изетбеговић).

2. *Остваривање потпуне доминације политике над економијом и културом*, што није било тешко учинити, будући да је то у социјализму била уоби-

чени само неки од тих узрока, пре свега у циљу потпунијег разјашњења поставки које су већ изложене.

⁹ Мисли се на раније етничке сукобе и опречне начине њиховог специфичног доживљавања и преношења, претежно кроз неку врсту тајне или "подземне" усмене традиције код сваког народа понаособ, који је имао своје ексклузивно виђење збивања у прошлости и главних, ако не и јединих "криваца" за њихов неповољан ток по властиту нацију. Не улазећи овом приликом у иначе занимљиво и преко потребно разматрање стварних збивања у прошлости и разлога њиховог некритичког истраживања, односно недовољно објективног и недовољно отвореног испитивања, треба само подсетити да је та митологизована "историја" имала за циљ да од властитог народа створи невину колективну жртву, а од других народа колективне злочинце који нису окајали своје грехе, а још мање искусили заслужену казну због тога, што је згодна платформа за мобилизацију целокупне нације у свим условима који подсећају на оне похрањене у тако формираном "колективном памћењу".

¹⁰ Није можда згорег на овом месту подсетити да је заправо албански национализам на Косову и Метохији још у Титовој Југославији био зачетник процеса политизације етничког Фитета, прекрајања граница, диференцирања и груписања на "пријатељске" и "непријатељске" републике и покрајине, итд. Јер, док су, рецимо, београдски студенти, у великој побуди против режима 1968. године, тражили више политичких слобода, тржишне економије и демократије, албански студенти у Приштини, једнако као и неке њихове колеге у Загребу, тражили су *више нације*.

¹¹ Познато је да Вебер сматра како харизматска власт (од грч. *charisma* = милосни дар) не познаје никаква правила – ни рационално успостављена, ни традиционално наслеђена. То је прелазни облик власти који се јавља у *периодима друштвених криза*. Он се заснива на *вери у изузетна лична својства вође* и нераздвојно је везан за *личност* њеног носиоца, који *делима* мора да потврђује да располаже изузетном снагом и натпросечним способностима за решавање проблема који не трпе одлагање, а тичу се читавог друштва или неког његовог ужег дела. Вебер додаје да, мада је носилац харизме увек индивидуални вођа, харизматски покрет је плод *колективног ентузијазма*.

чајена пракса, јер ту привреда нема произвођачко-профитни карактер већ редистрибутивно-потрошачки, а култура се углавном схвата као обичан идеолошки привезак политике. То је, између осталог, створило веома погодне услове за брзо богађење појединаца блиских власти – наравно, све под изговором борбе за "више" националне циљеве. У том светлу требало би сагледавати и извесну лежерност са којом су се, рецимо, у Србији и Републици Српској примале изолације и санкције, пошто су њихове нове елите веома брзо схватиле не само да је у ратном метежу све допуштено и све унапред освештано неупитним "националним ратним циљевима", него да свако спољашње затварање ствара готово идеалне услове за властито неконтролисано богађење изнутра.

3. Такву врсту новог ауторитаризма, овај пут са националним предзнаком, није било могуће успоставити и одржавати без *реафирмација (све)моћних служби безбедности* које су сличну улогу имале и у доба социјализма. Њихов задатак био је двострук – заштита политичког поретка моћи и позиције уског круга моћника, те одбрана националних циљева, онако како су их ти моћници формулисали. То је опет била погодна основа за даљу криминализацију не само тих служби већ и целог друштва, и то намање по два основа: прво, оснивањем полу-легалних и полу-војних крила или формација полиције, погодних за ефикасну борбу против унутрашњег (опозиција) и спољашњег непријатеља (друге нације), које формално и официјелно нису биле саставни део државних полицијских структура, али које то суштински јесу биле, што је опет ишло преко укључивања криминалаца и бивших полицијских доушника у редове тих пара-полицијских организација; и друго, по основу, прећутног или изричитог, допуштења полицији да се и сама бави криминалним активностима у властитој земљи (шверц, корупција и сл.) и на непријатељској територији (пљачка), како би била награђена за своје излагање ратним ризицима, што је дало додатни импулс криминализацији друштва.

4. Прерастање етничких непетости у масовне и изразито насилне оружане етничке сукобе, са великим бројем пострадалих на све стране, међу којима заправо доминирају цивилне жртве, није могуће ни замислити без претходне *свеопште милитаризације друштва*, кроз тзв. "општенародну одбрану" и високо идеологизовану армију, а у томе су се опет добро поклопили трибалистички и социјалистички културни обрасци,¹² узајамно се потпомажући кроз

¹² Као и у свим тоталитарним диктатурама, па макар и оним нешто умекшаним, три стуба Титове власти била су комунистичка партија, војска и тајна полиција. Али, војска му је нарочито била омиљена. Зато је тако много улагано у њу. И зато су полагане тако велике наде у њене интегративне моћи, јер су овде поделе, а поготово оне националне, биле мање видљиве него другде. А војска се заправо показале као један од најзначајнијих чинилаца дезинтеграције друге Југославије, будући да су и унитаристи и сепаратисти рачунали на њену подршку: једном у корист очувања заједничке државе, а други пут за рачун њеног цепања. Испоставило се да су се очекивања и једних и других барем делими-

култ ратника и оружја, при чему ратници могу дакако да рачунају на заслужене привилегије до краја живота након успешно окончаних "победничких ратова" – а бар је "победа" и "победника" овде вазда било напретек и није их било тешко још једном произвољно (само)прогласити. Пошто је израсла из партизанског покрета под апсолутном доминацијом комуниста и комунистичке идеологије, природно је што се ЈНА временом све више идеологизовала, претварајући се у изразито послушничку организацију, која све мање служи одбрани од "спољашњег непријатеља", а све више очувању унутрашњег поретка и борби против "унутрашњег непријатеља". Селекција подофицирског и официрског кадра вршена је константно не на основу војничких и других способности, већ на основу подобности породичног порекла и доказане политичке лојалности комунистичком режиму. Такву армију било је лако ставити у службу, како одбране "тековина социјализма", што је учинио Милошевић, тако и заштите националних вођа и новооткривених "националних интереса", што су учинили сви остали – Туђман, Изетбеговић, Караџић, Кучан и др. – додуше, тек после националних партија и политизованих националних полиција. При том је сам концепт "општенародне одбране" био веома погодна основа за *парамилитаризацију свих националних безбедносних снага* у свим републикама и покрајинама, од Словеније до Косова и Метохије: криминалци и криминогени елементи постали су национални хероји. То је дало нови импулс криминализацији новостворених држава и друштава, што је једно од њихових суштинских обележја које траје до данас, а кога ће се они тешко ослобађати.

5. Ништа мања "заслуга" није ни *старих и новостворених интелектуалних елита*, које су већ навикле у претходном режиму да имају газду и да му за мрвице са његове трпезе одано служе, при чему једну врсту колективистичке идеологије није било тешко заменити другом: све старе идеолошке флоскуле и сви стари механизми идеолошких обрачуна и анатемисања могли су, уз минимална дотеривања у ходу, опет добро да послуже. Предуслови за такву изразито негативну улогу (квази)интелигенције у етничким сукобима стварани су дуго у социјалистичкој Југославији, кроз високо идеологизовано образовање и масовно неселективно школовање, из којих је изникао један утицајни и бескрајно прилагодљив сој интелектуалних медиокритета, које је красила пажљиво негована и обилато награђивана поданичка вештина "сналажења" у служењу сваком актуелном ауторитету.

6. Немерљив допринос свему томе дали су и *дириговани државни медији*, као и они приватни, обликовани по њиховом моделу и финансирани на проблематичан начин, вични сваковрсном манипулисању јавношћу, и добро адаптирани на паразитски начин живота у социјализму, којима је раније главна брига била како да без оштећења преброде повремене политичке кризе, настале као резултат обрачуна делова комунистичке елите, односно

чно испунила. То је један од битних разлога продуженог ратовања на тлу друге Југославије.

како такве (једно)партијске борбе да најбоље искористе за изградњу властите каријере. Шта више, медији су у новонасталим (не)приликама имали далеко јаснију и "чистију" ситуацију, јер се "фронт идеолошке битке" (омиљена милитаристичка флоскула социјалистичких новинара) крајње поједноставило и изострило до црно-беле слике: требало је само што убојитије и што гласније нападати оне по рођењу "друге" или "туђе", а што уверљивије бранити и величати "своје" или по рођењу "исте". А, дакако, на томе и понешто зарадити.

7. Најзад, свему томе треба додати и *преплитање и узајамно високо разумевање и потпомагање световне и духовне власти*, које су у новонасталој ситуацији виделе добру прилику за реализовање неких својих парцијалних интереса: световној власти била је потребна верска легитимација за њене амбиције да иступа као репрезент целе нације, а духовна је у томе видела најкраћи и већ широко утрвен пут за једноставан и брз повратак у средиште друштвеног живота, из кога је у доба социјализма била немилосрдно и на понижавајући начин прогнана. Последица је тога да је, за веома кратко време, код свих зараћених страна, један део црквене хијерархије био потпуно драговољно и до крајности упрегнут у пројект "националног ослобођења", тако да је код њега духовно било сасвим подређено верском и етничком, који се уосталом изједначавају. То је, између осталог, резултирало и брзим преобраћањем дојучерашњих атеиста у новокомпоноване загрижене вернике, који религију не само да не разумеју и не прихватају искључиво као религију (а о неком дубоком унутрашњем проживљавају да се и не говори), већ је претварају у нову идеологију веома погодну за (зло)употребу у политичке сврхе. При том, наравно, нити су сви комунисти постали оваква врста верника, нити су сви верници, а поготово не сви свештеници, подлегли чарима идеологизације религије. Али, неки од њих, на жалост, ипак јесу.

У сваком случају, када су се људи пробудили из националистичких заноса, открили су одједном један нови свет који се формирао иза њихових леђа, далеко од очију јавности. У том новом свету већина од њих, испоставило се, бејаху губитници. То је потпуно разбило привид социјалног консензуса који је стварала националистичка еуфорија, нарочито на страни поражених и разорених држава, каква је несумњиво Србија, која је све веме живела у стању ни рата ни мира – чак и за време НАТО бомбардовања 1999. године – таман тако како је одговарало њеним новим елитама, обузетим брзим и енормним богаћењем.

Једна од најозбиљнијих последица тога била је *закасна и скривена транзиција*, односно у високом степену криминализована (црна) транзиција, од које су добит имале само ратно-профитерске елите тесно повезане с режимом, док је терет транзиције носила и носи искључиво осиромашена и све сиромашнија маса становништва, без икаквих изгледа да у неко догледније време компензира или барем ублажи свој губитнички положај. Колико су механизми елитизације, политизације и криминализације снажни и привлачни, види се и по томе да су они, када је о Србији реч, углавном задржани, у више или мање

нетакнутом облику, и након демократских промена 2000. године, с тим да се сада њиме (о)користио знатно већи број актера из редова политичке и економске елите.¹³ Ти процеси дају и данас одлучујући тон свим политичким и друштвеним збивањима у Србији, а није много боље стање ни у другим бившим републикама. Резултат тога је да у Србији сада нема ниједног значајнијег подручја или дела друштва које није захваћено криминалом и корупцијом.¹⁴

(Без)излазне стратегије: on s'engage, puis on voit!¹⁵

Набрајајући горе поменуте "смртне грехе" који су довели до разбуктавања етничких сукоба, намерно смо оставили по страни два важна момента: прво, *аутономну логику самог сукоба* који, кад једном настане, даље се одвија и по неким својим, од спољашњих покретача релативно независним правилима, с тим да његово дејство овом приликом неће бити посебно разматрано, већ ће се оно више подразумевати¹⁶; и друго, *негативну улогу спољашњих чинилаца* у крвавој југословенској драми. Сада је време да се и ово потоње укључи у расправу.

Наиме, негативно мешање страног фактора свакако није на последњем месту, иако можемо разумети потребу, па у многим случајевима и чврсто убеђење, међународних актера да нас увере како су се они само накнадно укључили у крваву балканску драму, као неку врсту свршеног чина, и то са искључиво добрим намерама. Томе противречи чињеница да је у етничким сукобима свако имао барем по једног страног "савезника" или "помагача", које није тешко идентификовати, као што није тешко ни доказати да је њихов допринос и њихов однос снага, у крајњој линији, одредио "победнике" и "губитнике". Тако се потврдила она чувена Зимелова досетка да је странац "онај који данас долази а сутра остаје".

Било како било, може се без претеривања рећи да је међународни чинилац играо одлучујућу улогу не само у настајању Југославије, него и све време њеног постојања, било као прве (Краљевине Југославије), друге (Титове социјалистичке Југославије) или треће (Милошевићеве Југославије), укључујући ту и разградњу ове потоње. Већ у тренутку настанка нове државе

¹³ Видети: Милан Трипковић, Србија и транзиција: у вртлогу интереса политичко-економске олигархије, *Социолошки преглед*, бр. 3-4/2001, стр. 251-260.

¹⁴ Видети: Слободан Вуковић, *Корупција и владавина права*, Институт друштвених наука и "Драганић", Београд, 2003.

¹⁵ Ова парола, по којој се најпре ваља ангажовати да би се тек потом видело шта ће се чинити, приписује се Наполеону. Ако је то тачно, онда није чудо да се све завршило на Ватерлоу, након толиких страдања широм Европе.

¹⁶ Овде бих само подсетио да је Луис Козер, у свом чувеном делу *Функција друштвених сукоба* (1956) дао класичну дефиницију сукоба, одређујући га као "борбу поводом вредности и претензија на положаје, власт и ретка добра, где стране у сукобу не само да теже задобијању жељених вредности, већ и да неутралишу, оштете или униште своје противнике".

Јужних Словена (1918), њена "употребна дозвола за рад" имала је несумњиво међународни карактер и била је компромисно решење између хетерогених интереса, како оних страних тако и домаћих. Исто тако, спољашњи чинилац имао је пресудну улогу и у формирању друге Југославије, одређујући у великој мери, кроз своје нагодбе и међусобне односе, ко се има сматрати победником и какав ће бити карактер њеног друштвеног устројства. Међународни фактор је одржавао и слабашну трећу Југославију, онако како му је то одговарало и онолико колико му је одговарало да посвршава своје послове.

Ако је то тако, онда је логично да се претпостави како су спољашња збивања, спољашњи односи и дејство спољних чинилаца имали битну улогу и у распаду социјалистичке Југославије деведесетих година XX-ог века, што подразумева и њихову активну улогу у етничким сукобима који су се ту одигравали. Наравно, спољни чинилац никада није једини и целински, већ он увек делује *посредством унутрашњих фактора* и у комплексној заједници с њима; као што не наступа ни монолитно, већ у складу са својим парцијалним, више или мање видљивим, интересима. А поготово његово дејство није једнозначно, било позитивно или негативно, него је то особена мешавина позитивних и негативних дејстава (о овим првим говорићемо више при крају рада).

Посебно негативно улогу имали су и имају они поткупљиви, неодговорни и утицајни међународни политичари који упорно и снажно, а крајње пристрасно, лобирају за "своју" страну у етничким сукобима, користећи, између осталог, и конфузну ситуацију на терену, створену контрадикторним и површним оценама заинтересованих страна и слабим познавањем правог стања ствари у земљама из којих лобисти потичу. Томе су у великој мери допринели и доприносе неки утицајни, а такође интересно мотивисани и на бази интереса повезани, представници глобалних медија, чије деловање, иако на први поглед објективистички, интернационалистички и либералистички оријентасано, не може бити оцењено као мање хушкачко од оног домаћег, националистичког, локалистичког и навијачког.¹⁷ Ту су, надаље, и разне добро плаћене ме-

¹⁷ Треба напоменути да идеологије и праксе етнички "чистог" модела националних држава не могу да се дуго одупиру (поновном) продору или враћању у игру других облика индивидуалне и групне диференцијације и индивидуалне и групне идентификације (класно-слојне, професионалне, (суб)културне, регионално-територијалне и сл.), које у редовним приликама постепено нагрizaју и разбијају идиличне представе о националној хомогености. Зато је националистима увек потребна припомоћ у форми нерегуларних друштвених прилика, односно у облику унутрашњих ослонаца (идеолози, медији и сл.) и спољашњих помагача (лобисти, плаћени медији и сл.) било да се они на појавној равни доживљавају као "непријатељи" или "пријатељи". При том, "непријатељи" се издвајају и опстају по најмање три основа: по томе што "они" нису или нису довољно строго и праведно кажњени за недела почињена према "нама"; затим, што се не мире са "нашим" оствареним правима и достигнућима; те, најпосле, што не признају легитимност "наших" неостварених претензија и што не уважавају тежину "наше" жртве учињене под притиском, као недобровољни и привремени уступак "њима". "Пријатељи" се такође одржавају, и истовремено непрекидно искушавају, по три основа: у знак захвалности за оно што су за

ђународне цивилне и војне бирократе, које су се веома намножиле и које се искључиво руководе лукративним мотивима. Реч је о безосећајним и грабљивим "господарима рата" или "господарима сиромаштва" (Хенкок, 2002), забављеним првенствено борбом за привилегије, моћ и престиж, односно дубоко заглибленим у корупцију "мултимилионске индустрије помоћи".

Али, наравно, испод тога и изнад свега тога стоје и објективне разлике у интересима и актуелним позицијама светске моћи, односно стоје ривалски настројени моћни играчи наднети над "велику шаховску таблу" (*Бжежински*, 2001) чији однос снага и чија (не)наклоност, показало се то безброј пута до сада, дају меру свему и одређују тренутни статус свима, а поготово онима који су мали и међусобно завађени. Стога свака држава мора паметно да одреди своје циљеве и да пажљиво изабере најбоља средства за њихову реализацију, уколико хоће да и сама учествује у дефинисању властите судбине.

Негативно уплитање страног фактора поспешило је деструктивно деловање унутрашњих актера, а све то створило је крајње нестабилно стање, које се, како ствари сада стоје, у великој мери може означити, ако не као безизлазно, а оно свакако као *привремено пацификовано*. На чему се заснива таква, по нашем мишљењу *реалистичка*, процена?

Пре свега, на чињеници да у свету, а и код нас, јачају и постају све гласније оне снаге које мисле да би Косову требало што пре дати неку врсту пуне независности и да Србија не може готово ништа учинити да то спречи. Таква мишљења заснивају се можда на прецењивању тренутног значаја и снаге Албанаца и на истом таквом потцењивању улоге и потенцијала Срба, али оно што је битније од тога јесте да би се тиме створио један опасан *преседан насилног нарушавања територијалног интегритета једне ништа мање суверене државе од других држава створених распадом Југославије*, односно *преседан крајње спорног признавања покрајинско-регионалних граница као државних*.

Истина је да ни пост-Милошевићевска Србија у овом тренутку нема ни довољно унутрашње снаге, а нити адекватну подршку са стране за заштиту својих, иначе неспорно легитимних права и интереса на Косову и Метохији. Истина је и то да ће Србија вероватно, на овај или онај начин, бити уцењена да направи велике и болне уступке у том погледу, пошто ће то, готово је извесно, бити један од важних, ако не и пресудних предуслова њене пуне интеграције у Европу.¹⁸

"нас" већ учинили; по интересно условљеној обавези да обуздавају "њихове" амбиције и чувају "наше" тековине; према свикнутом очекивању да "нама" и убудуће припомогну да реализујемо бар део од онога чега смо се до сада ("ми" се дакако надамо само привремено) морали одрећи или што смо морали да (само)затајимо.

¹⁸ У том случају, извршено етничко чишћење, које су Албанци несумњиво починили над Србима, нарочито после НАТО интервенције и доласка мировних снага УН 1999. године, сматраће се, више или мање прећутно, свршеним чином, односно, у идеолошкој равни, ако не праведним исходом након покушаја етничког чишћења Албанаца од стране

Али, све то ипак неће моћи да прикрије необориву истину да су наметнута решења, дугорочно посматрано, по правилу лоша решења. Насилна и неправична решења увек стварају добру подлогу за генерисање других врста насиља и неправди. Евентуално давање независности Косову у његовим садашњим границама, уз противљење Србије таквом решењу, односно без високе унутрашње сагласности у самој Србији како је то неизбежно ако не и пожељно за њу, биће свакако кључни чинилац даље нестабилности у Србији, а затим и на Балкану, па и шире. Ако ни због чега другог, а оно зато што ће и код других порастати наде и апетити за прекрајањем граница,¹⁹ као и зато што ће у Србији остати јаке оне политичке снаге које ће на тој чињеници заснивати свој кредибилитет и одржавати свој утицај.

Истовремено, не тако драстичне али свакако штетне ефекте имало би и наметнуто централизовање Босне и Херцеговине, или њено преуређивање на новим основама које би значиле једнострану и/или присилну измену битних одредби Дејтонског споразума, а што такође има своје агилне и агресивне унутрашње и спољашње заговорнике. То би, између осталог, поново отворило питање републичких граница, које су, након дуготрајног ратовања и мукотрпног преговарања, под прецизно уговорним условима, постале државне, а имало би и друге негативне последице.²⁰

Важну улогу у свему томе имао би и прљави новац – зарађен од шверца дроге и оружја, те стечен трговином људима и проституцијом, и сл. – којим се, то одавно није никаква велика тајна, купује политички и медијски утицај извесних моћних кругова на Западу, пре свега у САД, у шта се лако може уверити, ако се макар и површно прате разни "непристрасни" предлози за решавање "коначног статуса" Косова или за стварање "функционалне државе" БиХ, који су по правилу (а то их и разоткрива) праћени неким од облика уцењивања Србије, најчешће у вези с Хашким трибуналом (раније) и пријемом у ЕЗ (скорије).

Не треба, међутим, посебно ни подсећати како неистине, полуистине и пристрасности – ма са чије стране долазиле и на ма кога се оне односиле –

недемократског Милошевићевог режима, а оно тзв. "објективно" неспречивим развојем догађаја, на који се једноставно не може утицати.

¹⁹ Овде се у првом реду мисли на оно што се обично означава као "домино ефекат" таквог једног преседана, који се може закотрљати са краја на крај Европе: Срби у Републици Српској, Бошњаци-Муслимани у Санџаку (сада делу српске и црногорске територије), Хрвати у Босни и Херцеговини, румунски Мађари у Ердељу и Трансилванији, Руси у источној Украјини и на Криму, Баски у Шпанији и Француској, итд. То не значи да ће се све те амбиције и покренути, још мање да ће се успешно реализовати, али свакако значи да постоји могућност њиховог покретања и стварања врло опасних жаришта нестабилности, која надилазе сваки локални или регионални ниво.

²⁰ Рецимо, заједно са централизовањем Босне и Херцеговине, давањем независности Косову и отварањем питања статуса Санџака, несумњиво би ојачале тенденције политизације ислама, не само на овим просторима, него и у целој Европи, што би, између осталог, ослабило и изгледе за успешан исход међународне борбе против тероризма.

воде само у даља лутања по беспућу, те се не могу сматрати добром основом за ваљану стратегију излаза из кризе и за успешно санирање последица старих етничких сукоба и предупредивање избијања нових. Једна ефикасна и дугорочно делотворна излазна стратегија морала би да се заснива на релистичним проценама, јасном дефинисању и на стриктном придржавању неколико темељних принципа, прихваћених од стране свих и обавезних за све, на основу којих би се самеравао допринос свакога бржем и трајнијем уклањању последица пређашњих етничких сукоба и предупредивању настанка нових.

Стога, ако се сложимо да идеалних решења нема, а да је оптималне комбинације тешко постићи у затеченој ситуацији, онда реалне излазе ваља тражити у добро одваганом *компромису*, који је смештен негде између оптималних и могућих стратегија, то јест између веома лоших и најмање лоших решења. Полазни критеријуми доброг компромиса подразумевали би да нико није ни сувише велики добитник ни губитник, како у односу на друге тако и према властитим очекивањима; затим да у изналажењу правих решења равноправно учествују сви они којих се то тиче, што значи да њихова позиција буде аутономна а не хетерономна; надаље, да у сваком етницитету буде далеко више оних који таква решења прихватају него оних који их одбијају; те, најпоследње, да се сви учесници у преговорима чврсто обавежу на даљу мирољубиву сарадњу, свестрану интеграцију и неконфликтно решавање могућих неспоразума, како у региону тако и шире, а да гарант за то буду искључиво Уједињене нације.

Ако се, дакле, остави по страни питање обелодањивање *свих* злочина и индивидуално кажњавање *свих* злочинаца, ма на којој страни они били извршени и ма чијој страни они припадали, као *предуслову свих других услова*, онда се претпоставке за трајније отклањање последица етничких конфликта на тлу бивше Југославије, као и успешно предупредивање њиховог избијања у будућности, налазе у одлучном прихватању и доследном поштовању следећих пет темељних принципа:

1. Принцип *немењања државних граница*, изузев на основу добровољног пристанка свих заинтересованих страна, што у првом реду значи одсуство било каквог унутрашњег или спољашњег притиска, а поготово претњи и уцена. Сада то није случај, пошто постоје отворени или прикривени, унутрашњи а нарочито спољни притисци да се изнуди нека врста "пристанка" на прекрајање граница (то је најочигледније у случају снажне подршке Албанцима за формирање независног Косова, али се може запазити и у другим случајевима: у Босни и Херцеговини, Србији, Црној Гори, Македонији).

2. Принцип *слободног и потпуно безбедног повратка избеглих и расељених лица* у места свога борава пре избијања етничких сукоба, што подразумева и накнаду свих њихових пређашњих материјалних и имовинских права, као и пуну заштиту њихових политичких и културних права.

3. Принцип *развоја демократије* и изградње европских демократских стандарда, посебно у погледу заштите права националних и других мањина.

4. Принцип *децентрализације и регионализације* као најадекватнији модел организовања мултиетничких и мултикултурних друштава.

5. Принцип *регионалне сарадње и регионалног повезивања* у циљу бржег развоја, који нужно значи прекорачење постојећих државних граница, али без њиховог довођења у питање на било који начин.

Да би се то постигло, неопходне је одлучније и доследније реafirмисање позитивног деловања страног фактора, а истовремено брже јачање оних домаћих снага, чије деловање је у сагласности са њим. Тако се опет долази до оног "спољашњег фактора" као незаобилазног, али овај пут до његовог очекиваног "позитивног мешања", које је, чини се, услов *sine qua non* трансформације балканских друштава и држава, од трибалистичко-конфликтних у грађанско-интегративна.

Предуслов за то јесте добро познавање и уважавање реалних (не)прилика у региону и активно подржавање оних унутрашњих снага које прихватају европске тековине вредности и знају како се оне најбоље могу реализовати на овом подручју. То значи да идеолошка замућивања и прижељкивања не могу заменити дубински увид у сложену и непријатну реалност, односно да се стабилна и кооперативна друштва не могу изграђивати на наметнутим решењима и/или замагљивању правих проблема. Са сличном идеологијом се овде већ једном покушало и то је дало погубне резултате.

Очекивање да би требало, да би могло и да ће бити извршено "позитивно мешање" са стране не почива на заблудама да ће то једнодушно бити прихваћено и да ће све тећи глатко, брзо, једноставно и лако. Исто тако, оно се не заснива ни на идеалистичким претпоставкама о неким високо "хуманим" побудама развијеног света, већ на претпостављеној доброј процени његових властитих интереса, а који не морају бити неспојиви са истинским развојним потребама и интересима друштава и држава са овог подручја.

Ту се у првом реду мисли на отварање нових тржишта и нових могућности за профитабилно улагање, на једном економски интересантном простору где, између осталог, постоји обиље јефтине и релативно добро образоване, а истовремено јако осиромашене радне снаге; односно, где је тржиште "гладно" свега онога чега другде има у изобиљу – од потрошне робе до кредита. Главни предуслов за то јесте свакако трајна стабилизација целог региона на демократским основама и његова интеграција у западноевропске токове или норме и стандарде, како би се обезбедила дугорочна сигурност за уложени капитал и за његову успешну оплодњу. При том би тако подстакнут неизбежни пораст животног стандарда масе становништва аутоматски значио и обострано повећање могућности за даљи пласман робе и капитала, као и за не-сметанију циркулацију људи, идеја и вредности.

С друге стране, добит за Балкан, као европску периферију, била би такође евидентна и вишеструка: уклонили би се или знатно редуковали изгледи за даље конфронтације и конфликте, поготово на етничкој основи; убрзала би се започета модернизација друштава и држава; утолила би се глад за финансиј-

ским средствима и разноврсним робама; ублажило би се или постепено потпуно зауставило енормно одливање, по правилу најквалитетније, радне снаге; друштва би постала далеко отворенија и умножиле би се могућности комуникације сваке врсте и повезивања са светом, итд. А то није мало. И што је још важније – не види се како би то могло на другачији начин да се оствари.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андерсон, Бенедикт (1990), *Нација: замишљена заједница*, Загреб, Школска књига
Асурменди, Микел – ур. (2002), *Идентитет и насиље*, Београд, Библиотека XX век
Билефелд, Улрих (1998), *Странци: пријатељи или непријатељи*, Београд, Библиотека XX век
Бжежински, Збигњев (2001), *Велика шаховска табла*, Подгорица, ЦИД; Бања Лука, Романов
Calhoun, Craig – ed. (1994), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell Publishing
Џенкинс, Ричард (2001), *Етницитет у новом кључу*, Београд, Библиотека XX век
Ериксен, Томас Хилан (2004), *Етницитет и национализам*, Београд, Библиотека XX век
Friedman, Jonathan (1994), *Cultural Identity and Global Process*, London, Sage Publications
Glazer, Nathan and Moynihan, Daniel P. (1975), *Ethnicity*, Massachusetts, Harvard University Press
Гелнер, Е. (1997), *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад
Хантингтон, Семјуел (2000), *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД; Бања Лука, Романов
Хенкок, Грахам (2002), *Господари сиромаштва*, Београд, Плави круг; Земун ИП Невен
Хобсбаум, Ерик (1996), *Нације и национализам од 1780*, Филип Вишњић, Београд
Хобсбом, Ерик; Рејнцер, Теренс – ур. (2002), *Измишљање традиције*, Београд, Библиотека XX век
Кецмановић, Душан (2001), *Етничка времена*, Београд, Библиотека XX век
Кимлика, Вил (2004), *Мултикултурализам*, ЦИД, Подгорица; Јесенски и Турк, Загреб
Lash, Scott and Jonathan, Friedman, eds. (1991), *Modernity and Identity*, Oxford, Blackwell
Malešević, Siniša (2004), *The Sociology of Ethnicity*, London, Sage Publications
Plessner, Helmuth (1997), *Zakašnjela nacija*, Zagreb, Naprijed
Путиња, Филип; Стреф-Фенар, Жослин (1997), *Теорије о етницитету*, Београд, Библиотека XX век
Семприни, Андреа (1999), *Мултикултурализам*, Београд, Clío
Смит, Антони (1998), *Национални идентитет*, Београд, Библиотека XX век
Taylor, Charles (2001), *Multiculturalisme*, Flammarion
Трипковић, Милан (1998), *Социологија*, Нови Сад, Футура публикације
Urry, John (2000), *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*, London, Routledge

Milan Tripković
Faculty of Philosophy
Novi Sad

S u m m a r y

ETHNIC CONFLICTS IN MULTICULTURAL SOCIETIES AND (IM)POSSIBILITIES TO PREVENT THEM

This paper points out the main characteristics and the major consequences of ethnic conflicts in multicultural societies. Also, the (im)possibilities to prevent them are also questioned. The base for this analysis are ethnic conflicts that occurred on the territory of former Yugoslavia, which are in some of their aspects qualified as typical, and in others as specific. Examination of the question of ethnic conflicts in multicultural societies is approached with an essential intention to show how the joint destructive action of domestic actors and a negative interference from the side necessarily produce catastrophic consequences in such societies. With the intention to offer a more balanced and a more complete perspective of this crucial problem, the author pleads for the respect of few ground principles in dealing with and foreseeing the eruption of ethnic conflicts. In his opinion, in order to truly accept those principles and successfully realize them, it is necessary, beside the fundamental inner changes, to also eliminate negative action from the outside actors, and improve "positive interference" of the external factor, based on good evaluation of one's own interests, which are not incompatible with truly developmental needs and interests of societies and countries of this region.

Keywords: Ethnic conflicts, Multicultural societies, Serbia, Yugoslavia.